

ЕТНІЧНІСТЬ

Петро ЧОРНИЙ

ФЕНОМЕН «ЕТНІЧНОСТІ» В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ: ВВЕДЕННЯ В ПРОБЛЕМАТИКУ

Petro Chorniy

THE PHENOMENON OF «ETHNICITY»
IN A MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE:
AN INTRODUCTION TO THE TOPIC

The article presents a critical review of the main concepts and research approaches explaining the phenomenon of ethnicity: Primordialism, Constructivism, Instrumentalism and the Theory of Ethnos. The author has analyzed the reasons of their appearance and factors that influenced the formation and development of their theoretical and methodological bases. The article also systematizes basic scientific tasks set by researchers while studying the phenomenon of ethnicity, in particular the way it is formed and its influence on the perception and understanding of social reality.

Keywords: ethnicity, culture, identity, group, primordialism, constructivism, instrumentalism, theory of ethnos.

© П. ЧОРНИЙ, 2015

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 6 (126), 2015

Досліджувати та осмислювати феномен «етнічності» у сучасних категоріях науковці почали в 1950-х рр., коли розпочалася т. зв. «повоєнна ера імміграції», яку ще називають постколоніальною міграцією, відповідно до деколонізаційних процесів, які відбувалися в світі впродовж 60—70-х рр. XX ст. [32, р. 5]. Їх наслідком стала активна міграція мешканців колоній до своїх метрополій, що супроводжувалося «транспортуванням культур» з тих місць, де вони первинно сформувалися [25, р. 67], та проявом нових етнічностей у новому для них соціокультурному середовищі.

Виклики, які постали перед європейськими та північноамериканськими суспільствами, спонукали науковців до активного вивчення феномену «етнічності», переосмислення таких понять як «культура» та «ідентичність». У зв'язку з цим, питання етнічності є тісно взаємопов'язане з питаннями міграції та державності, які впродовж двох останніх десятиліть були одними з найважливіших і найбільш заполітизованих питань у Європі та Північній Америці, які визначали їх політичні, культурні та соціальні трансформації [24, р. 44; 36, р. 31]. Власне, два останні питання — міграція та інституційне регулювання співіснування в одному національному чи наднаціональному (наприклад, Європейський Союз) просторах різних соціокультурних спільнот — були вагомими подразниками, які спонукали, й досі це роблять, до вивчення феномену «етнічності».

Підвищення зацікавленості до проблем етнічності відображає зміни в домінуючому способі мислення етнологів та антропологів, які вже не сприймають «суспільства» чи «культури» як ізольовані, статичні і гомогенізовані одиниці. У своїх аналізах соціальних світів дослідники передусім стараються показати напрями змін і процесів, їх складність та багатозначність. Етнічність, у цьому контексті, виявляється прийнятною концепцією, оскільки звертає увагу на динамічну зміну контактів між групами, конфліктні і конкурентні явища, взаємне пристосування тощо [27, с. 28].

На формування концептів «етнічності», чи підходів до визначення цього поняття, мали вплив кілька важливих чинників: час, в який ці концепти формувалися; наукові традиції, та політичні системи, які впливали на їх формування. Усі фактори тісно взаємопов'язані. Наприклад, етнологія в радянській та пострадянській академічній традиції належала / -ть до історичних наук. Натомість, у країнах Західної Європи та Північної Америки вона входить до числа соціальних дисциплін. Відповідне предметне поле також охоплює соціальна антропологія у Великобританії та культурна антропо-

логія в США [7, с. 14]. Оскільки українська академічна традиція за формою та змістом, по суті, є продовженням радянської, поняття «етнічність» та «етнос» у ній також вважаються історичними категоріями, натомість у західноєвропейській та північноамериканській — соціальними. Власне, ця сутнісна відмінність визначала, і досі це робить, сприйняття й трактування цих понять.

На формування наукових традицій, своєю чергою, впливав вид соціальної організації суспільства та політична система, яку це суспільство продукувало. Закрита політична система, яка, наприклад, була в Радянському Союзі, впливала на осмислення та дефініювання історичних та соціальних категорій. Найчастіше вони трактувалися як закриті та статичні, незмінні в часі. Натомість у відкритих, головню західних, суспільствах, вплив мали не лише внутрішні, але й зовнішні фактори, які, у часовій перспективі, показували змінний, інколи амбівалентний характер цих понять. Таким чинником, зокрема, була міграція, яка спонукала дослідників по-новому поглянути на етнічність. Співіснування мігрантів сформувало інше, цілком відмінне від радянського, а тепер, до певної міри, пострадянського, розуміння цього феномену. Час, як чинник, відіграє роль фіксатора періоду, в який суспільство накопичило певне знання, за допомогою якого пояснювало світ навколо себе, зокрема, феномен «етнічності».

З середини 70-х рр. ХХ ст. і до сьогодні вчені активно осмислюють феномен етнічності, здійснюють спроби узагальнення та осмислення різних гіпотез та основних наукових положень. Найбільше їх зроблено в англомовному науковому світі [29; 26; 21; 37; 33; 39]. Подібні спроби зробили й на пострадянському просторі, головню російські етнологи й антропологи [4; 5; 12; 38; 15; 16; 17]. Проте, вони здійснили це в рамках того наукового дискурсу, який творили їхні американські та європейські колеги. В українській науковій думці існує кілька досліджень на цю тему [8; 10; 14], однак вони виявилися дуже поверховими та не спровокували широкої наукової дискусії.

Вивчаючи етнічність, дослідники найчастіше замислювалися над такими питаннями:

— чим є етнічність і яка її сутність? Іншими словами, що є основою етнічності?

— Що визначає етнічну приналежність чи ідентифікацію?

— Якими силами створюють і підтримують етнічність та за яких умов вона стає головним джерелом дії, або чинником, який спонукає до дії?

— Етнічність є спадковою чи конструйованою?

— Яке соціальне значення має етнічність?

— Чи «етнічність» та «етнічна група» мають відношення до соціальної реальності, тобто є вбудованими в життя спільноти та в індивідуальний досвід? Чи ці терміни відносяться, найімовірніше, до важко дефініційованих понять, які треба сприймати і розуміти в переносному значенні як соціально конструйовані, а не усталені та реальні?

— Який вплив міграції і соціальної мобільності на збереження етнічної ідентичності та етнічної солідарності?

Відповідно до відповідей, які давали дослідники на ці запитання, у сучасній науковій думці склалося багато теорій етнічності, які по-різному розуміють і трактують цей феномен. Загалом їх можна об'єднати у три наукові школи: примордіалістська, конструктивістська та інструменталістська.

Згідно з примордіалістами, етнічність має наперед визначені ідентичність та статус, успадковані від предків. Спільне походження визначає етнічну приналежність, тобто люди належать до тієї чи іншої етнічної групи, оскільки члени цієї групи мають спільні біологічні та соціокультурні витоки. Етнічність є статичною, іншими словами — не змінною в часі та просторі. Наприклад, якщо ваші предки були українцями чи китаїцями, тоді ви теж є українцем чи китаїцем, тому що успадкували фізичні риси та культуру ваших предків. Примордіалісти дотримуються думки, що етнічність є об'єктивною, наперед даною, оскільки ґрунтується на об'єктивних (природних, соціобіологічних) характеристиках: кровній спорідненості, мові, культурі, ментальності тощо і твориться соціальними силами та владними відносинами. У результаті, примордіалісти ділять людство на етнічні групи, розмежовуючи їх етнічними кордонами [37, р. 40—43].

Примордіалістська парадигма бере свій початок в другій половині ХVІІІ ст. [13, с. 52], сформувалася на ідеях романтизму кінця ХVІІІ — початку ХІХ ст. як певна реакція на процеси національно-культурного відродження та загального національного піднесення й розвинулася під впливом позитивістського світогляду [10, с. 9; 11, с. 72—73], якого деякі вчені дотримуються дотепер. Термін «примордіалізм» вперше у сво-

їх дослідженнях застосував Едвард Шилз (Edward Shils) наприкінці 1950-х в Америці [6, с. 216], а з 1960-х рр. поняття «етнічність» та «етнічна група» у визначеній інтерпретації увійшли до англословних слівників з соціальної антропології [27, р. 18].

Під впливом постколоніальної міграції та деколонізаційних процесів у середині 70-х рр. ХХ ст. європейські та північноамериканські етнологи й антропологи розвивають нову парадигму, яка стала основою наукової школи під назвою конструктивізм. Конструктивісти пояснювали етнічність як соціально сконструйовану ідентичність, тобто щось таке, що можна створити. Відповідно, етнічність є динамічною, мінливою, а етнічні межі гнучкими та змінними під дією різних антропогенних чинників [37, р. 43—46]. Бачимо, що погляди конструктивістів є абсолютно протилежними до примордіалістів, вони заперечували т. зв. природні ознаки етнічності, про які говорили останні, їх наперед визначеність, об'єктивність та незмінність.

Водночас з конструктивістською парадигмою вчені розвинули науковий підхід, відповідно до якого етнічність розглядають як інструмент для досягнення елітами, провідними в суспільстві групами чи окремими людьми яких-небудь цілей економічного, політичного або іншого характеру. Перш за все, інструменталісти вважають етнічність продуктом людського розуму та людських почуттів і трактують її як знаряддя для політичної мобілізації, лобювання групових інтересів, підвищення соціального статусу, боротьби за владу, ресурси чи привілеї, тобто задоволення будь-яких потреб.

Саме завдяки інструменталістам Натану Глейзеру (Glazer) та Даніелю П. Мойнігану (Moynihan) термін «етнічність» у 1970-ті рр. набув широкого наукового вжитку та став популярним серед загалу. На сьогодні він відіграє важливу роль в соціологічній уяві, політиці і політичних дискурсах. Їхнє дослідження «Етнічність: теорія та досвід» [29] вважають важливішим джерелом «інструменталістського» пояснення «етнічності», так би мовити, впровадженням до нього. У ньому, зокрема, йдеться про те, що етнічні ідентифікації мають інструментальний характер, а їх метою є досягнення користі перш за все в політичній боротьбі [31, р. 1—26].

Відмінним від західних дослідницьких теорій, які пояснюють феномен етнічності, був радянський науковий дискурс, в якому не вживали термін «етнічність». Натомість його головним історико-етнологічним

поняттям (категорією аналізу) був «етнос» — закрита спільнота, яка творилася впродовж століть. Загалом, у радянській історичній науці термінологія була узагальнена на початку 1970-х років Юліаном Бромлеем у т. зв. теорії етносу [18, с. 39]. Розробку понятійно-категоріального апарату, який став основою для неї, розпочав Сергій Широкогоров ще в 1920-х роках [19]. Термін «етнос», який він застосовував у своїх дослідженнях, згодом став головним поняттям «бромлейівської» теорії етносу, згідно з якою, етносом є історична, стійка спільність людей, що виникла на певній території, володіє спільними відносно стабільними особливостями мови, культури і психіки, а також усвідомлює свою єдність і відмінність від інших подібних утворень (самосвідомість), зафіксованою в самоназві (етнонімі) [2, с. 57—58]. Похідним від терміну «етнос», за цією теорією, було поняття «етнічна група — частина етносу, яка знаходиться за межами нації і народності», яку Ю. Бромлей ототожнював з національною групою [2, с. 72]. Як приклад формування етносу, послідовники теорії етносу, наводили слов'ян з часу їхньої появи на «історичній арені», які, згодом, трансформувалися в народ, зберігши, як вони стверджували, незмінні впродовж століть головні риси, які є об'єктивними, несподіваними впливу людини чи соціуму. Таке трактування понять «етносу» та «етнічності» споріднює теорію етносу з примордіалістською парадигмою на Заході, а її виникнення співпало в часі з переосмисленням останньої та призвело до появи нових дослідницьких оптик — конструктивізму та інструменталізму. Припускаємо, що на творення цих наукових парадигм та дискурсів безпосередньо впливали політичні системи, в яких вони формувалися.

Сьогодні у західному науковому світі здебільшого дотримуються конструктивістського чи інструменталістського підходів до трактування етнічності. Натомість в українській, як і здебільшого загалом у пострадянській науці, переважає примордіалістський підхід, часто його застосовують у дослідженнях без теоретичного обґрунтування чи осмислення. Це, знову ж таки, свідчить, що на вироблення та усталення наукових підходів великий вплив мала й досі має наукова традиція, у цьому випадку сформована ще в радянський період, яку згодом, в 1990-х рр., використали для формування нового українського ґранд-нарративу, в основі якого лежить національно-культурне відродження, оперте на «незмінні», сфор-

мовані впродовж тисячі років ознаки та властивості українського етносу [14, с. 607]. Інколи в наукових дослідженнях терміни «етнічність» та «етнічна група» вживають як взаємозамінні [28, р. 152—154], що є помилковим, оскільки кожен з них має своє значення і конотацію. Вони є взаємопов'язаними, однак, різними поняттями, не синонімами [37, р. 40].

Серед багатьох теорій етнічності, які дослідники об'єднали в наукові школи — конструктивізм чи інструменталізм, — існували й такі, що мали особливо вагомий вплив на розвиток наукового дискурсу у цій проблематиці. Інколи їхні автори у своєму осмисленні цього феномену, попри виразне домінування одного з них, поєднували аргументи обох парадигм. Так, норвезький соціальний антрополог інструменталіст Фредрік Барт (Barth) вважав, що етнічність не є статичним явищем і що її не можна ототожнювати з культурою. Вона натомість твориться в результаті соціальних стосунків між групами, а етнічні ідентифікації ґрунтуються на визначенні і самовизначенні. Важливе значення при цьому мають межі / кордони, на яких відбуваються ці стосунки. Інколи вони є невидимими і самі по собі є соціальним продуктом різного ступеня значущості. Етнічні кордони не обов'язково збігаються з територіальними чи адміністративними межами. Інколи вони можуть не співпадати через, наприклад, креолізацію етнічної групи, коли вона стає культурно подібною до сусідньої етнічної групи, одночасно, зберігаючи групові межі, у тому числі на психоемоційному рівні [23, р. 10—11]. Останній чинник, на думку інших дослідників, відігравав визначальну роль. Вони ототожнюють етнічність з етнічною ідентичністю, яку вважають психологічною реальністю, тому що люди самі її визначають на додаток до всіх інших ідентифікацій. Подібно, як і соціальна ідентичність, вона є гнучкою та ситуативною, охоплює культурні, соціальні та психологічні аспекти групи, об'єднує їх і комбінує ними залежно від потреби та контексту [35, р. 15—19]. Такі властивості етнічності часто притаманні особам, які походять з мультиетнічного середовища, наприклад, мігрантам або людям із сімей з більш, аніж з однією національністю чи етнічністю. У них є можливість обирати ідентичність, ситуативно маніпулювати ними чи рівнозначно дотримуватися кількох опцій [20, р. 52].

Швидкомінливі соціальні та культурні процеси в епоху глобалізації, яка суттєво вплинула на творення

етнічностей та на їх осмислення, показали, що в пересічних людей етнічна ідентичність стала більш чітко сформульованою, аніж раніше. Етнічність не зникла, як передбачали деякі дослідники кілька десятиліть тому. Навпаки, люди підкреслюють свою етнічну ідентичність в таких ситуаціях, де соціальна мобільність, зміни і конкуренція за ресурси почали загрожувати їхній етнічній межі. Для деяких людей, які з пересторогою реагують на процеси модернізації, що призводить до бурхливих змін сучасного світу, етнічна ідентичність полегшує життя, зокрема на психоемоційному рівні, вона дає людям втішну ідею причетності до минулого через т. зв. етнічну символіку: мову, релігію, спосіб життя та сімейну систему [21, р. 53—54].

Ф. Барт також вважав, що для того, щоб повністю зрозуміти різні процеси, згідно з якими етнічність перетворюється в політику, будь-який аналіз етнічності має відбуватися на трьох різних рівнях: мікро, мезо та макро [22, р. 20—30]. Фактично, ці рівні не об'єктивно відокремлені один від одного, а взаємопов'язані складним чином. Для аналітичних цілей, однак, необхідно розрізняти їх, щоб зуміти прогледіти їхній взаємозв'язок.

Мікрорівень, або т. зв. низовий рівень, — це сфера, де формуються ідентичності. Він орієнтований на людей і їх міжособистісну взаємодію у різноманітних заходах та проявах людського життя, на самоуправлінні, загальний контекст людських взаємин, досвід самооцінки і того, як люди вибирають або відкидають різні символи. Процеси на цьому рівні формують персональну свідомість своєї етнічної ідентичності, вони також створюють підґрунтя для можливої кризи ідентичності [22, р. 22—23].

На мезорівні, який Ф. Барт також називає медійним, відображаються процеси, які створюють відчуття колективності і різноманітними засобами мобілізують групи для різноманітних цілей. Це сфера етнічного лідерства, груп і організацій, риторики і стереотипів. На цьому рівні динаміка груп і колективність є результатом вимог групового керівництва та ідеології. Етнічну приналежність визначають певні умови, дихотомії і межі. Процеси на цьому рівні обмежують різні прояви ідентичності, оскільки людям потрібно обирати яку-небудь із них. Замість передачі багаторазових шляхів розуміння етнічної приналежності, формується спрощений і гомогенізований концепт лідерства, який оприлюднюють через

засоби масової інформації, видаючи політику лідерів (керівництва) за прагнення людей [22, р. 24—26].

На макрорівні головна увага приділяється державній політиці і шляхам співпраці з групами та впливовими категоріями осіб. Всі етнічні процеси на цьому рівні регулюють державні структури, зокрема доступ до суспільних благ, а різні органи влади мають відмінні політичні програми для різних етнічних груп, провокуючи в такий спосіб категоріальні культурні відмінності між ними, чим, своєю чергою, створюють основу для їхнього розвитку [22, р. 26—30].

Іншим впливовим теоретиком, який осмислював феномен етнічності, є Роджерс Брубейкер (Brubaker). В одному зі своїх останніх досліджень він пропонує перенести увагу з груп, у тому числі етнічних, на т. зв. «груповість», і трактувати їх як рухливі і ситуативні, змінювані в різних контекстах, а не статичні і дані. Р. Брубейкер критикує тенденцію розглядати обмежені групи як основні одиниці аналізу і як базові елементи соціального світу [3, с. 16]. Він пропонує вийти за межі «групізму» як чогось непорушного в дослідженнях етнічних груп, рас і національностей. Натомість, як альтернативну субстанційній ідіомі обмежених груп, пропонує не ідіому індивідуального вибору, а реляційну, прогресивну, динамічну аналітичну мову [3, с. 17—18, 23]. Базовою аналітичною категорією, на його думку, повинна бути не якась сутність — «група», а «груповість» — залежна від контексту концептуальна змінна, яку треба сприймати як подію, як те, що «трапляється». Водночас, груповість може і не відбутися, якщо для цього буде докладено не достатньо зусиль тих, хто має намір її створити [3, с. 23, 31].

Він також стверджує, що категорія не є групою. У кращому випадку вона є основою для утворення групи чи «груповості». Зосередження на категоріях допоможе пролити світло на різноманітні способи, завдяки яким етнічність, раса і національність можуть існувати і «працювати» при неіснуванні етнічних груп як субстанційних сутностей. Це допоможе уявити собі етнічність без груп, а створення групи треба розуміти як проект. Якщо сприймати «груповість» як змінну і відрізнити групи від категорій, розглядаючи їх як соціальний, культурний і політичний проект, спрямований на перетворення категорій в групи, або підвищення груповості, то етнічність, раса і національність є, по суті, спробами сприйняття, ін-

терпретації і представлення соціального світу [3, с. 31—35]. Вони — не речі у світі, а точки зору на світ, які охоплюють формальні і неформальні системи класифікації, категоризації та ідентифікації.

Р. Брубейкер не ставить собі за мету вилучити «групи» з дослідження етнічності та інших суспільних феноменів, а поглянути на них, так би мовити, іншим поглядом, зрозуміти, що обмежені і солідарні групи — це лише один із модусів етнічності, зрештою, соціальної організації взагалі. Натомість «груповість» є змінною, а не константою, за межі якої неможливо виходити. Вона різна не тільки в різних передбачуваних групах, але і всередині групи. З часом вона може прибувати або виснажуватися, досягаючи піку у виняткові, але короткі, моменти колективного підйому. В інших випадках, етнічність не вимагає такої «груповості», оскільки вона може діяти не тільки (і навіть не стільки) в обмежених групах і впливати через них, але й через категорії, схеми, зіткнення, ідентифікації, мови, оповідання, інститути, організації, мережі та події. Таким чином, дослідження етнічності не завжди повинно зводитися до вивчення етнічних груп. У деяких випадках вони навіть не повинні бути його головним предметом аналізу [3, с. 18].

Важливе значення у теорії Р. Брубейкера мають також когнітивні підходи, які можуть сприяти прогресу конструктивістських досліджень етнічності, раси і національності. Окрім того, щоб просто стверджувати, що етнічність, раса і національність конструюються, вони потенційно зможуть допомогти визначити як їх конструюють [3, с. 42—43].

Подібного погляду дотримується Стів Фентон (Fenton). Він вважає, що «етнічність» відноситься до соціальної конструкції походження і культури, а також її суспільної стимуляції, відносно яких розвинулися значення (поняття) і похідні від них системи класифікації [30, с. 14]. Етнічні групи, своєю чергою, також не є конкретними і субстанційними, а етнічні категорії часто використовують в політичних цілях, характеризуючи спільноти через призму поняття «походження і культури», творячи у різних контекстах несхожі локальні описові дискурси подій та історії, які, у значній мірі, зорієнтовані на себе. Ідея групи в такому випадку не конструйована через «нас», а конструйована «для нас через інших» [30, р. 17—19]. Іншими словами, ми не маємо справу з

минулим, а з конструюванням минулого, яке створюють у цей час і для сьогочасних потреб [20, р. 54—55], сприймаючи історію як відповідь на вимоги сьогодення, а не «продукт» минулого.

У результаті, С. Фентон робить висновок: слід прийняти як загальне правило те, що не може існувати теорія етнічності, ані «етнічність» не може розглядатися (тракуватися) як теорія. Найімовірніше може існувати теорія сучасності чи сучасного соціального світу, як матеріального і культурного контексту вираження етнічної ідентичності [30, s. 14]. Немає жодного монолітного феномену «етнічності». Є, найімовірніше, низка приватних і публічних ідентичностей, яких об'єднує ідея походження і культури, які, однак, проявляються у різних контекстах. Це означає, що контексти є настільки різними, що надають етнічній ідентичності іншого значення, сили і функцій, згідно з соціальним, економічним і політичним місцем її утворення чи набуття важливості. Етнічність, у цьому випадку, є чимось більшим, аніж широке і довільне визначення поля інтересів дослідника; не є вона, водночас, теоретичною точною зору, ані цілісною теорією етнічності. Окремі чи загальноживані поняття, які використовуються для опису тих чи інших етнічних явищ — є інтерпретаціями дослідників, які вони можуть витворити на підставі власного досвіду [30, s. 12—13, 205—206].

Якщо в західноєвропейській та північноамериканській гуманітаристиці здебільшого домінують конструтивістський та інструменталістський підходи до трактування етнічності й суспільних феноменів загалом, у сучасній науковій думці також залишається поширеним примордіалістський дискурс, особливо на пострадянському просторі, зокрема й в Україні. Розвиток новітніх технологій, який спровокував значний поступ у багатьох наукових галузях, зокрема у генетиці, дозволив дослідникам отримати нову інформацію, яка підважує науковість багатьох тверджень примордіалістів. Йдеться про т. зв. набір об'єктивних етнічних ознак, зокрема кровну чи генетичну спорідненість з предками, її статичність та незмінність в часі. Сучасна генетика спростовує усталений поділ на раси, виявляючи, водночас, що генетична різноманітність у межах однієї расової групи є значно більшою, аніж системні відмінності між двома расовими групами [27, s. 18]. Це також спростовує твердження, що спадкові риси становлять основу культурного розмаїття. Однак, важливість концепції «раси», або «теорії раси»

полягає в її впливі на людські дії. У цьому сенсі «раса» існує більше як культурний конструкт, незалежно від того, є науково доведеним біологічним фактом, чи ні. З соціологічного погляду вона може мати важливе значення навіть тоді, якщо «об'єктивно» не існує. В суспільній свідомості важливе також соціальне і культурне значення, яке має переконання (уявлення) про існування рас. Тому расові теорії чи ідеї раси треба досліджувати в тих суспільствах, в яких вони відіграють важливу роль, будучи елементом локальних дискурсів, які відносяться до етнічності. За одним із них етнічність загалом зорієнтована на включення, тобто на ідентифікацію «нас»; расизм, натомість, концентрується на категоризації «їх». За іншим дискурсом, концепцію етнічності пов'язують з расовою теорією ідеї спільних міфів про власне походження. Зв'язок між расою та етнічністю доволі складний, а межа між тим, що визначається як природна / біологічна різниця між групами, і тим, що сприймається як набуті культурні відмінності, на практиці буває доволі розмитою. Натомість етнічна диференціація часто тягне за собою переконання вроджених міжгрупових відмінностей, за допомогою яких можна пояснити певні культурні відмінності [27, s. 19—20].

Всупереч поширеній думці, існування культурних відмінностей між двома групами не є вираженням етнічності. Етнічність може виникнути та проявитися лише тоді, коли групи підтримують між собою хоча б мінімальний контакт і сприймають одна одну, як культурно відмінну спільноту. Етнічні групи та ідентичності формуються не в ізоляції, а під час взаємних контактів, тому що етнічність, передусім, це аспект соціокультурних відносин та взаємодій, а не властивостей групи [27, s. 31—32]. Саме на пограниччі ці відносини є найбільш інтенсивні, що сприяє найбільш виразному прояву етнічності. Етнічні межі визначають хто є членом етнічної спільноти, а хто ні; позначають етнічні категорії для ідентифікації фізичної особи у певний час і в певному місці. Пограниччя не обов'язково передбачає існування кордону в буквальному розумінні. Йдеться про етнічність, яка твориться на пограниччі взаємодій культур. Звідси, етнічні кордони мають рухомий, соціально-обумовлений характер.

Водночас, етнічна ідентичність є результатом діалектичного процесу, що включає внутрішні (особисті) і зовнішні думки, а також індивідуальні самоідентифікації і сторонні етнічні позначення — тоб-

то те, що ви думаєте, якою є ваша етнічна ідентичність, і те, що «вони» думають про твою етнічну приналежність. Окрім того, етнічність є однією з форм соціальної ідентичності [1, с. 7], яка змінюється ситуативно внаслідок згаданих взаємодій, а індивід, при цьому, має ознаки етнічної ідентичності, більш або менш помітні в різних ситуаціях і у стосунку до різних аудиторій [33, р. 154].

Отож, є велике різноманіття підходів щодо трактування феномену етнічності. Загалом їх можна узагальнити у три наукові парадигми: примордіалізм, конструктивізм та інструменталізм. Їхні еволюції та взаємодії дають змогу припустити, що етнічність змінюється в часі. Якщо на початкових етапах розвитку людських спільнот (приблизно 70 тис. р. т. [9, с. 61—62]) переважали примордіалістські ознаки етнічності, то з утворенням та розвитком цивілізацій (приблизно 7 тис. р. т. [9, с. 61—62]), які характеризувалися / - ються перманентними війнами та масовими міграціями, етнічності все більше набували / - ють конструктивістських та інструменталістських ознак. Особливо з початком модернізації та глобалізації, які призвели до етнічно-культурної фрагментації.

Осмислення феномену етнічності дає змогу ствердити, що етнічна територія не визначається статичним географічним простором, а поширенням на ньому певної культури, яка у взаємодії з іншою культурою проявляє свою етнічність. Культура, — у цьому випадку, — це не «щось, що ми маємо», а «щось, що ми робимо». Географічні межі мають менше значення, оскільки культура — це творча практика і поєднання різних елементів, які були запозичені з різних напрямків культури чи культур, а межі між «культурами» треба сприймати як випадковість.

1. Арбеніна В.Л. Етносоціологія. Навчальний посібник / Віра Леонідівна Арбеніна. — Харків, 2004. — Ч. 1: Теоретико-методологічні проблеми дослідження етнонаціональних феноменів. — 194 с.
2. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса / Юлиан Владимирович Бромлей. — Москва : Наука, 1983. — 412 с.
3. Брубейкер Р. Этничность без групп / Роджерс Брубейкер. — Москва : Дом Высшей школы экономики, 2012. — 408 с.
4. Винер Б.Е. Формы этничности, бывает ли у этноса сущность и что сторонники академика Бромлея могут взять у новых теорий / Борис Ефимович Винер // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2005. — Т. VIII. — № 2. — С. 142—164.
5. Винер Б.Е. Этничность: в поисках парадигмы изучения / Борис Ефимович Винер // Этнографическое обозрение. — 1998. — № 4. — С. 3—26.
6. Гатчинсон Д. Що таке етнічність / Джон Гатчинсон, Етніоні Сміт // Націоналізм. Теорії нації та націоналізм від Йогана Фіхте до Ернста Гелнера: Антологія. 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — Київ : Смолоскип, 2006. — С. 213—219.
7. Кісь О. Феміністська парадигма в культурній та соціальній антропології: західний досвід / Оксана Кісь // Народознавчі зошити. — 2011. — № 1. — С. 14—27.
8. Макарчук С.А. Етнічна історія України : навчальний посібник / Степан Арсентійович Макарчук. — Київ : Знання, 2008. — С. 17—27.
9. Морис Я. Чому Захід панує — наперед / оповіді з історії та що з них випливає щодо майбутнього / Ян Морис. — Київ : КЛІО, 2014. — С. 61—62.
10. Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій / Анатолій Пономарьов. — Київ : Либідь, 1996. — С. 9—19 : іл.
11. Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій / Анатолій Пономарьов. — Київ : Либідь, 1994. — С. 72—73.
12. Рыбаков С.Е. О методологии исследования этнических феноменов / С.Е. Рыбаков // Этнографическое обозрение. — 2000. — № 5. — С. 3—17.
13. Сміт Е. Націоналізм. Теорія, ідеологія, історія / Ентоні Сміт ; пер. з англійської Романа Феценка. — Київ : К.І.С., 2004. — 170 с.
14. Тиводар М. Етнологія: навчальний посібник / Михайло Тиводар. — Львів : Світ, 2004. — 624 с.
15. Тишков В.А. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии / Валерий Александрович Тишков. — Москва : Наука, 2003. — 544 с.
16. Тишков В.А. О феномене этничности / Валерий Александрович Тишков // Этнографическое обозрение. — 1997. — № 3. — С. 3—21.
17. Филиппова Е.И. Понятие ethnics во французской научной традиции и его политическое использование / Е.И. Филиппова // Этнографическое обозрение. — 2007. — № 3. — С. 52—74.
18. Чорній П. Етнічна група: дефініція поняття / Петро Чорній // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. — 2010. — Випуск 11. — С. 36—43.
19. Широкогоров С.М. Этнос: Изследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений. Отдельный оттиск из т. LXVII Известий Восточного Факультета Государственного Дальневосточного Университета / С.М. Широкогоров. — Шанхай : Сибпресс, 1923. — 134 с.
20. Anttonen M. The Politization of the Concepts of Culture and Ethnicity: an Example from Northern Norway / Marjut Anttonen // Pro Ethnologia. — 2003. — Vol. 15:

- Multiethnic Communities in the Past and Present. — P. 49—65.
21. *Banks M.* Ethnicity: Anthropological Constructions / Marcus Banks. — London ; New-York, 1996. — 210 p.
 22. *Barth F.* Enduring and emerging issues in the analysis of ethnicity / Fredrik Barth // The Anthropology of Ethnicity. Beyond Ethnic Groups and Boundaries / edited by Hans Vermeulen, Cora Govers. — Amsterdam : Het Spinhuis, 1994. — P. 19—21.
 23. *Barth F.* Introduction / Fredrik Barth // Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference / ed. by Fredrik Barth. — Oslo ; Bergen ; Tromsø : Universitetsforlaget, 1969. — P. 10—11.
 24. *Brubaker R.* Ethnicity in Post-Cold War Europe, East and West / Rogers Brubaker // Ethnic Europe: mobility, identity, and conflict in a globalized world / edited by Roland Hsu. — Stanford : Stanford University Press, 2010. — P. 44—62.
 25. *Cardús S.* New Ways of Thinking About Identity in Europe / Salvador Cardús // Ethnic Europe: mobility, identity, and conflict in a globalized world / edited by Roland Hsu. — Stanford : Stanford University Press, 2010. — P. 63—79.
 26. *Cohen R.* Ethnicity: Problem and Focus in Anthropology / Ronald Cohen // Annual Review of Anthropology. — 1978. — Vol. 7. — P. 379—403.
 27. *Eriksen T.H.* Etniczność i nacjonalizm / Thomas Hyland Eriksen. — Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. — 314 s.
 28. Ethnic groups, ethnicity. The Dictionary of Anthropology / edited by Thomas Barfield. — Oxford : Blackwell Publishers Ltd, 1997. — P. 152—154.
 29. Ethnicity: Theory and Experience / edited with an Introduction by Nathan Glazer and Daniel P. Moynihan. — Cambridge (Massachusetts) ; London : Harvard University Press, 1975. — 531 p.
 30. *Fenton S.* Etniczność / Steve Fenton ; przełożyła Ewa Chomicka. — Warszawa : Wydawnictwo sici, 2007. — 239 s.
 31. *Glazer N.* Introduction / Nathan Glazer and Daniel P. Moynihan // Ethnicity: Theory and Experience / edited with an Introduction by Nathan Glazer and Daniel P. Moynihan. — Cambridge (Massachusetts) ; London : Harvard University Press, 1975. — P. 1—26.
 32. *Hsu R.* The Ethnic Question: Postmodern Identity for a Postmodern Europe? / Roland Hsu // Ethnic Europe: mobility, identity, and conflict in a globalized world / edited by Roland Hsu. — Stanford : Stanford University Press, 2010. — P. 1—17.
 33. *Nagel J.* Constructing Ethnicity: Creating and Recreating Ethnic Identity and Culture / Joane Nagel // Social Problems. — 1994. — Vol. 41. — № 1: Special Issue on Immigration, Race and Ethnicity in America. — P. 152—176.
 34. *Posern-Zieliński A.* Etniczność. Kategorie. Procesy etnicznej / Aleksander Posern-Zieliński. — Poznań : Wydawnictwo PTPN, 2003. — 159 s.
 35. *Roosens E.E.* Creating Ethnicity: The Process of Ethnogenesis (Frontiers of Anthropology. — Vol. 5) / Eugene E. Roosens. — Thousand Oaks, California : Sage Publications, 1989. — 168 p.
 36. *Sassen S.* Membership and Its Politics / Saskia Sassen // Ethnic Europe: mobility, identity, and conflict in a globalized world / edited by Roland Hsu. — Stanford : Stanford University Press, 2010. — P. 21—43.
 37. *Yang Ph. O.* Ethnic Studies: issues and approaches / Philip Q. Yang. — New York : State University of New York Press, 2000. — 314 p.
 38. *Соколовский С.* Этнические феномены / Сергей Соколовский // ПостНаука [электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://postnauka.ru/video/12898>.
 39. *Blanton R.E.* Theories of ethnicity and the dynamics of ethnic change in multiethnic societies / Richard E. Blanton // PNAS [электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pnas.org/content/112/30/9176.full.pdf>.

Петро ЧОРНИЙ

ФЕНОМЕН «ЕТНІЧНОСТІ»
В СУЧАСНОМУ
НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ:
ВВЕДЕННЯ В ПРОБЛЕМАТИКУ

Представлено критичний огляд основних концепцій та наукових підходів, які пояснюють феномен етнічності: примордіалізм, конструктивізм, інструменталізм та теорію етносу. Досліджено причини їхньої появи, а також те, що впливало на їх розвиток і формування теоретико-методологічних основ. Систематизовано основні наукові завдання, які ставили перед собою дослідники, вивчаючи феномен етнічності, головню, як він «твориться» / «формується» та впливає на сприйняття й розуміння соціальної реальності.

Ключові слова: етнічність, культура, ідентичність, групи, примордіалізм, конструктивізм, інструменталізм, теорія етносу.

Петро Чорний

ФЕНОМЕН «ЭТНИЧНОСТИ»
В СОВРЕМЕННОМ НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ:
ВВЕДЕНИЕ В ПРОБЛЕМАТИКУ

В статье представлен критический обзор основных концепций и научных подходов, объясняющих феномен этничности: примордиализм, конструктивизм, инструментализм и теорию этноса. Исследованы причины их появления, а также то, что влияло на их развитие и формирование теоретико-методологических основ. Систематизированы основные научные задачи, которые ставили перед собой исследователи, изучая феномен этничности, в основном, как он «создается» / «формируется» и влияет на восприятие и понимание социальной реальности.

Ключевые слова: этничность, культура, идентичность, группы, примордиализм, конструктивизм, инструментализм, теория этноса.